

OBNOVA RAKOUSKÉHO VYSOKÉHO ŠKOLSTVÍ V LETECH 1945–1955

OTA KONRÁD

Tématem tohoto příspěvku je poválečná obnova rakouských univerzit v letech 1945–1955. Rok 1955 nebyl zvolen pouze s ohledem na znovunabytí rakouské státní suverenity. I v oblasti vysokého školství znamenal konec bezprostřední poválečné éry, období rekonstrukce a obnovy, a to jak v materiálním slova smyslu, tak i ve smyslu obnovy formální a právní. V roce 1955 byl přijat nový vysokoškolský organizační zákon,¹ první svého druhu od základní univerzitní normy z roku 1873. I z dalšího hlediska končí v polovině padesátých let poválečné období obnovy – od roku 1955 začíná výrazněji stoupat podíl výdajů na vysoké školy jak v rámci státního rozpočtu, tak i v rámci hrubého národního produktu² a zároveň dochází od roku 1955 k rapidnímu nárůstu počtu studentů.³

¹ Bundesgesetz vom 13. Juli 1955 über die Organisation der wissenschaftlichen Hochschulen (Hochschul-Organisationsgesetz), in: Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, Jahrgang 1955, Stück 40, Nr. 154, s. 818–835.

² V letech 1952–1954 se výdaje na vysoké školy podílely na hrubém domácím produktu 0,20 % (resp. 0,19 % v roce 1953). V roce 1955 stoupl tento podíl na 0,22 % a následujícího roku již na 0,25 %. Od té doby rostl tento podíl kontinuálně, takže v roce 1960 činil např. 0,33 % a v roce 1965 0,49 %. Viz: Fischer-Kowalski, Marina: Universität und Gesellschaft in Österreich, in: Fischer, Heinz (ed.): Das politische System Österreichs, Wien 1974, s. 571–624, zde s. 590.

³ Sledujeme-li počty studentů na rakouských vysokých školách v letech 1920–1955, ukazuje se, že vyjma výrazného poklesu v období 1936–1944, byly počty studentů vcelku stabilní a pohybovaly se přibližně v rozmezí 20 000–25 000. Během pěti let mezi lety 1955–1960 se však jejich počet zdvojnásobil: ve školní roce 1955/56 studovalo na rakouských vysokých školách přibližně 20 000 studentů, roce 1960/61 to však bylo již 40 000. Tento strmý nárůst pokračoval i v dalších letech, takže v polovině sedmesátých let studovalo v Rakousku již téměř 100 000 studentů, viz tabulka „Die Zahl der Studierenden an den österreichischen Universi-

Spolu se získáním suverenity a hospodářským rozvojem padesátých let tak překonaly i univerzity bezprostřední poválečný materiální nedostatek a hlavní roli začaly hrát zcela nové otázky (financování vědeckého výzkumu, proměna univerzity z „elitářské instituce“ na masovou instituci), na které však reagovaly až vysokoškolské reformy Kreiskyho vlád v sedmdesátých letech.

Z tohoto hlediska nabývá první poválečné desetiletí na podstatném významu: podoba univerzit, jejich vztah ke státu a k politice, postavení studentů na univerzitě, sebepojetí profesorů a v neposlední řadě i složení učitelského sboru, které vykristalizovaly v období rekonstrukce, podstatně ovlivňovaly univerzitní politiku až do sedmdesátých let. Z kritického úhlu pohledu se pak právě první poválečné desetiletí, probíhající především ve znamení personální a badatelské obnovy, jeví jako období nevyužitých šancí na modernizaci rakouského vysokého školství. Vědomý návrat k prověřeným modelům 19. století vedl k „provincionalizaci“ a zaostávání rakouské vědy v mezinárodním srovnání.⁴ V tomto kontextu nabývá nakonec otázka univerzitní autonomie a státního vlivu na nových významech: nakolik umožnila právě relativně vysoká míra svobody ve vnitrouniverzitních otázkách, spolupodmíněná, jak ještě ukážeme, mizivým zájmem spojenců o univerzitní politiku, univerzitám odmítat a přehlížet alternativní koncepty? Kdo byli ti, kteří po roce 1945 určovali v Rakousku univerzitní politiku, jaké byly jejich životní a profesní zkušenosti, ale i politické přesvědčení? Znamená rok 1945 návrat v roce 1938 dočasně odstraněného konzervativního, katolického tábora na univerzity, poté co nacistický či spíše německonacionální tábor byl v důsledku totální porážky Hitlerovského Německa s konečnou platností diskreditován a nepřilíš silná liberální a socialistická skupina profesorů byla odstraněna již během existence stavovského státu?

Zodpovězení těchto otázek bude předmětem následujícího textu. V první části se věnujeme přehledu právního a organizačního vývoje rakouských univerzit v letech 1945–1955. Následující část je věnována charakteristice hlavních aktérů univerzitní politiky v Rakousku této doby

täten und Hochschulen zwischen 1918 und 1987“, in: Engelbrecht, Helmut: Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs, Bd. 5: Von 1918 bis zur Gegenwart, Wien 1988, s. 754.

⁴ Srv. např.: Fleck, Christian: Autochtone Provinzialisierung. Universität und Wissenschaftspolitik nach dem Ende der nationalsozialistischen Herrschaft in Österreich, Österreichischer Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 7/1 (1996), s. 67–92, zde s. 67–69.

a jejich vzájemným vztahům – spojencům, rakouské vládě a univerzitám samotným. Nakonec se zaměříme podrobněji na vývoj Vídeňské univerzity, především pak na obnovu jejího učitelského sboru a na složení jejího akademického senátu.

I.

Na počátku obnovy rakouské státní existence stojí slavné vyhlášení nezávislosti Rakouska z 27. dubna 1945, podepsané třemi antifašistickými stranami.⁵ Ve stejný den bylo také ohlášeno složení Rennerovy provizorní vlády, jejíž reálná pravomoc však zůstala v prvních měsících omezena v podstatě pouze na Sověty okupované území. 1. května 1945 pak vláda vyhlásila řadu z ústavního a právního hlediska základních norem obnovovaného státu: zákon o převedení ústavy (*Verfassungsüberleitungsgesetz*)⁶ znovu zavedl v platnost spolkovou ústavu ve znění z roku 1929 a všechny ústavní zákony z doby před 5. březnem 1938. Platnost prvorepublikové ústavy však byla vzhledem k její tehdejší reálné neproveditelnosti (neexistence parlamentu, neúplná kontrola celého rakouského území atd.) odložena a nahrazena časově omezenou „předběžnou ústavou“, vymezující postavení a kompetence provizorní vlády.⁷ Ve stejný den byl také přijat zákon o převodu práva (*Rechtsüberleitungsgesetz*),⁸ který zajistil právní kontinuitu s výjimkou nacionálně socialistických zákonů, norem a nařízení. Především však ukládal provizorní vládě vydávat veřejné vyhlášky, stanovující, které zákony z období po březnu 1938 jsou zrušeny a které je nahrazují.

⁵ Viz: Staatsgesetzblatt für die Republik Österreich, Jahrgang 1945, 1. května 1945, 1. Stück, s. 1–2. Vyhlášení nezávislosti obnovilo rakouský stát a prohlásilo připojení k Německu za neplatné („null und nichtig“). Vyhlášení také obsahuje první oficiální formulaci teze o Rakousku jako první Hitlerovy oběti: „[...] vzhledem ke skutečnosti, že nacionálně socialistická vláda Adolfa Hitlera díky úplné politické, hospodářské a kulturní anexi zavedla bezmocný lid Rakouska do nesmyslné dobovačné války, kterou si žádný Rakušan nikdy nepřál, nikdy nepředpokládal či neschvaloval, že ho zavedla do války s národy, k nimž žádný pravý Rakušan necítil nikdy nepřátelství či nenávisť [...]“.

⁶ Verfassungsgesetz vom 1. Mai 1945 über das neuerliche Wirksamwerden des Bundes-Verfassungsgesetzes in der Fassung von 1929 (Verfassungs-Überleitungsgesetz – V-ÜG.), in: Staatsgesetzblatt für die Republik Österreich, Jahrgang 1945, 1. května 1945, 2. Stück, s. 7–8.

⁷ Verfassungsgesetz vom 1. Mai 1945 über die vorläufige Einrichtung der Republik Österreich (Vorläufige Verfassung), in: Tamtéž, s. 8–12.

⁸ Verfassungsgesetz vom 1. Mai 1945 über die Wiederherstellung des rechtslebens in Österreich (Rechts-Überleitungsgesetz – R-ÜG.), in: Tamtéž, s. 12.

Na tomto základě pak vláda 20. června 1945 v 16. vyhlášce vyjasnila právní situaci v oblasti vysokého školství: namísto zrušených německých zákonů, vyhlášek a nařízení vstoupily v platnost starší rakouské normy.⁹ Jednalo se především o normy o organizaci univerzit a ostatních vědeckých vysokých škol, vycházejících z univerzitního zákona z roku 1873 a také, paradoxně, o vysokoškolský zmocňovací zákon z roku 1935, produkt rakouského stavovského státu.

Vysokoškolský zmocňovací zákon umožnil ministerstvu školství vydat v krátkém sledu řadu vyhlášek a nařízení, upravujících především studijní záležitosti, zkoušky či udělování akademických titulů. Nová úprava habilitačního řízení, která nahradila říšský habilitační řád, odstranila mj. titul Dr. habil., a docentům, kteří se habilitovali v letech 1938–1945, umožnila přednášet pouze v případě souhlasu ministerstva, vycházela ze zákona z roku 1873.¹⁰

Platnost předběžné ústavy však vypršela v prosinci 1945 a s ní i možnost vydávání zákonných nařízení vládou – opětovně platná ústava totiž, pochopitelně, rušila všechna podobná zmocnění a zákonné normy musely projít obvyklou parlamentní cestou. Tato skutečnost, spolu s rozdílnými představami obou hlavních stran v oblasti školství a vzdělání, vedla k tomu, že až do roku 1955 vyšlo jen mizivé množství významnějších norem, které by zasahovaly a nově upravovaly vysokoškolskou oblast. Nakonec i vysokoškolský organizační zákon z roku 1955, jako završení mnohaletého úsilí, nepřinášel žádné podstatné změny oproti dosavadní praxi. Jeho hlavním cílem bylo totiž sjednotit mnohaletým vývojem značně roztržštěnou rozsáhlou oblast vysokoškolského práva. V podstatě až do zásadních reforem sedmdesátých let si rakouské univerzity zachovávaly svoji formální podobu, ustanovenou již zákonem z roku 1873.

Z období 1945–1955 tak můžeme z významnějších norem jmenovat pouze zákon o rakouském vysokoškolském studentstvu (*Österreichische Hochschülerschaft* – ÖH), shrnoval dosavadní zákony o studentské samo-

⁹ Kundmachung der provisorischen Staatsregierung vom 20. Juni 1945 über die Aufhebung der deutschen Rechtsvorschriften auf dem gebiet des Hochschulwesens (16. Kundmachung über die Aufhebung von Rechtsvorschriften des Deutschen Reiches), in: Staatsgesetzblatt für die Republik Österreich, Jahrgang 1945, 19. července 1945, 19. Stück, s. 95.

¹⁰ Verordnung des Staatsamtes für Volksaufklärung, für Unterricht und Erziehung und für Kultusangelegenheiten vom 9. Juli 1945 über die Zulassung und die Lehrtätigkeit der Privatdozenten an den wissenschaftlichen Hochschulen (Habilitationnorm), in: Staatsgesetzblatt für die Republik Österreich, Jahrgang 1945, 19. července 1945, 19. Stück, s. 95–100.

správě. ÖH se stala stavovským zastoupením všech rakouských studentů, které příslušela především správa studentských zařízení, kulturní a sportovní záležitosti, poradenství atd. Navíc získali studenti i právo posuzovat návrhy vysokoškolských zákonů.¹¹

Z výše uvedeného přehledu právního vývoje rakouského vysokého školství po roce 1945 vyplývá nepřehlédnutelná snaha o návrat ke starým, časem prověřeným univerzitním formám, respektive k situaci před rokem 1933, mnohdy však i k letům 1933–1938.

II.

Předpokladem obnovy tradiční univerzitní formy v Rakousku po roce 1945, tj. předpokladem návratu k době před rokem 1938 či 1933 byl souhlas ostatních aktérů vysokoškolské politiky v poválečném Rakousku – okupačních mocností na straně jedné a rakouské vlády na straně druhé.

Jednotlivé okupační mocnosti měly své vlastní oddělení pro školskou politiku. Po vzniku Spojenecké kontrolní rady v červenci 1945 byla tato oddělení sjednocena do *Quadripartite Committee on Educational Affairs* (od roku 1947 *Educational Directorate*). Spojenecké oddělení bylo nadřazené rakouskému ministerstvu školství a kontrolovalo jeho politiku.¹² Problematika vysokých škol však nehrála ve spojeneckých plánech podstatnou roli – zájem spojenců se v oblasti školské politiky koncentroval především na základní a střední školství, na jeho personální obnovu (denacifikace), materiální obnovu (učebnice atd.) a na vytvoření nových učebních plánů.¹³ Podobně i v Německu zůstaly univerzity do jisté míry mimo centrum spojenecké pozornosti, jakkoli například Američané jmenovali do vedení vysokých škol vlastní komisaře, kteří měli dohlížet na jejich obnovu a znovuoctvení. Avšak ani podobný institut v Rakousku neexistoval – vysoké školy

¹¹ Ke studentům po roce 1945 obecně srv.: Engelbrecht, *Geschichte*, 1988, s. 389–393; Fischer-Kowalski: *Universität und Gesellschaft*, 1974, s. 584–615. Ke studentům na Vídeňské univerzitě srv. Messner, Maria – Posch, Herbert: *Studieren und Studierende an der Universität Wien*, in: Grandner, Margarete – Heiss, Gernot – Rathkolb, Oliver (eds.): *Zukunft mit Altlasten. Die Universität Wien 1945 bis 1955*, Wien 2005, s. 54–67.

¹² Engelbrecht: *Geschichte*, 1988, s. 399.

¹³ K americké školské politice v Rakousku po roce 1945 srv.: Hiller, Alfred: *US-amerikanische Schulpolitik in Österreich 1945–1950*, *Österreich in Geschichte und Literatur* 24 (1980), s. 65–82.

byly víceméně ponechány v kompetenci rakouského ministerstva. Přesto nalezneme minimálně dvě oblasti, v níž se spojenci výrazněji angažovali: jednak se to týká jejich obecného dohledu nad denacifikačním procesem, včetně (nikoli však v první řadě) denacifikací na univerzitách a především pak iniciovali spojenci spolupráci rakouských vysokých škol se školami a vědeckým prostředím v mateřských zemích. Na Vídeňské univerzitě tak nalezneme řadu amerických, britských, francouzských či sovětských hostujících profesorů. Významné byly i různé dary (knihy apod.) či zajištění zahraničních stipendií pro rakouské studenty. Tyto první náznaky mezinárodní vědecké a univerzitní spolupráce byly na Vídeňské univerzitě institucionalizovány založením „Mezinárodního institutu“. Jeho cílem bylo „pěstovat úzké duchovní vztahy mezi spojeneckými zeměmi a Rakouskem, především pak umožnit vzájemné porozumění jejich státních a kulturních zařízení a poskytovat studentům ze spojeneckých zemí rady podporu“.¹⁴ Institut, který měl anglo-americké, francouzské a ruské oddělení, měl sice v první řadě sloužit k výuce členům okupačních jednotek a nahradit jim tak univerzitní studium na domácích vysokých školách, přednášky však mohli navštěvovat i rakouští studenti. Neaktivněji působilo především anglo-americké oddělení – jak vyplývá například ze zprávy rektora za školní rok 1948/49 nevyvíjely v této době zbývající dvě oddělení žádnou činnost. V rámci Mezinárodního institutu a za spolupráce Rakousko-americké společnosti a *Austro-American Institute of Education* byla v roce 1949 založena *Summer School of the University of Vienna*. „Letních kursů“ v Thumersbachu se účastnili převážně zahraniční studenti, kterým v angličtině přednášeli vídeňští profesori o rakouském právu, dějinách a kultuře.¹⁵

Celkově však postrádal přístup spojenců, včetně Američanů, vůči univerzitám jednotný „reedukační“ plán – univerzity vystupovaly spíše jako partneři či jako servisní organizace pro zajištění výuky členů okupačních jednotek.

Vysokoškolská politika nebyla ani prioritou rakouského ministerstva školství.¹⁶ Oblast vysokého školství spadala v provizorní vládě do působ-

¹⁴ Statut des Internationalen Institut der Universität Wien, in: Bericht über den Studienbetrieb an der Wiener Universität vom Sommer-Semester 1945 bis zum Sommer-Semester 1947. Erstattet von Professor Dr. Ludwig Adamovich, Wien 1947 (dále jen: Bericht 45–47), s. 45–47.

¹⁵ Bericht über das Studienjahr 1948/49. Erstattet von Professor Dr. Wolfgang Denk, Wien 1949, s. 19. Letní škola byla úspěšná a probíhala i v dalších letech.

¹⁶ Srv.: Rathkolb, Oliver: Die Universität Wien und die „Hohe Politik“ 1945 bis 1955, in: Grandner – Heiss – Rathkolb: Zukunft, 2005, s. 38–53. Obecněji k problematice vzdělání

nosti státního úřadu pro lidovou osvětu, výuku a výchovu, vedeného komunistou Ernstem Fischerem. Sekci vysokých škol vedl na ministerstvu Otto Skrbensky, který stejnou funkci zastával již před rokem 1938. Hlavním předmětem zájmu nového ministra byla především oblast základního a středního školství, v oblasti vysokého školství spoléhal především na „nepostradatelné“ konzervativní elity, které měly nahradit bývalé nacionalistické a nacistické profesory¹⁷ a na podobně motivované zdůrazňování rakouských historických a kulturních tradic jako protikladu velkoněmeckých a „pruských“ idejí. Fischer na první přednášce v rámci „lidových přednášek“ na Vídeňské univerzitě, které sám inicioval, představil v květnu 1945 v tomto smyslu budoucí úkoly vysokého školství: „Vysoká škola musí být centrem rakouského duchovního života. Když prusko-němečtí dobyvatelé vygumovali slovo Rakousko, stalo se toto slovo pro nás nehynoucím vyznáním [...]. Rakousko jsme v sobě přechovávali a přivedli ho k plnému jasu: jeho podstatu, jeho dějiny, jeho hudbu a literaturu, jeho památky a lidové písně, jeho díla a jeho lidi [...]. A zde spatřuji rozhodující úkol pro rakouské vysoké školy: vychovávejte naši mládež k sebevědomým Rakušanům, vzbuzujte v nich důvěru a lásku k Rakousku, sjednocujte demokratickou touhu po svobodě a rakouský patriotismus k nerozborné organické jednotě“¹⁸

Komunistické vedení ministerstva školství však byla pouhá epizoda. Po listopadových volbách v roce 1945, které pro rakouské komunisty skončily fiaskem, převzal vedení ministerstva lidovecký politik a bývalý vězeň v koncentračních táborech Felix Hurdes a zahájil tak dominanci lidovců na ministerstvu školství, trvající až do sedmdesátých let. Po Hurdesovi byl krátkou dobu ministrem Ernst Kolb, kterého nahradil Heinrich Drimmel. Drimmel, podobně jako Skrbensky, měl blízko k univerzitnímu prostředí, především jako člen významné katolicky-konzervativní studentské organizace Cartell-Verband (CV) a studentský aktivista v letech stavovského Rakouska. I z těchto důvodů nepřekvapí, že hlavní počín Drimmelovy éry v oblasti vysokoškolské politiky nespočíval v prosazení nových konceptů, strukturálních či personálních změn, ale v přípravě vysokoškolského orga-

v Rakousku po roce 1945 srv.: Knight, Robert: Education and National Identity in Austria after the Second World War, in: Robertson, Ritchie – Timms, Edward (eds.): The Habsburg Legacy. National Identity in Historical Perspective, Edinburgh 1994, s. 178–193.

¹⁷ Rathkolb: Die Universität Wien, 2005, s. 41.

¹⁸ Fischer, Ernst: Für Freiheit und Vernunft!, in: Fischer, E.: Das Jahr der Befreiung. Aus Reden und Aufsätzen, Wien 1946, s. 85–89, zde s. 88.

nizačního zákona, který byl parlamentem schválen v roce 1955, který, jak jsme se již zmínili, se orientoval podle rakouských univerzitních tradic vycházejících již ze zákona z roku 1873. Univerzity tak nadále zůstaly v první řadě státními (resp. spolkovými) institucemi, s přesně vymezenými oblastmi samostatné („autonomní“) působnosti univerzit, resp. jejich volebného vedení. Ke změnám oproti dosavadním zvyklostem tak patřilo pouze zrovnoprávnění katolických a evangelických fakult a řádných a mimořádných profesorů.¹⁹

Místem, kde docházelo k neformálním vyjednáváním a k výměně informací mezi ministerstvem školství a rakouskými vysokými školami, se záhy po roce 1945 staly znovuobnovené rakouské rektorské konference, jichž se účastnili i zástupci ministerstva, většinou pak příslušný sekční vedoucí Skrbensky. Konference probíhaly pod vedením rektora Vídeňské univerzity.²⁰

III.

Všeobecná touha po návratu ke starým hodnotám a tradicím – v tomto případě tradicím konzervativním a katolickým, umožněná v oblasti vysokých škol neexistencí promyšleného reformního plánu na straně spojenců a podporovaná lidoveckým ministerstvem školství, byla vlastní i (staro)novým univerzitním funkcionářům, kteří ani nevypracovali alternativní reformní plány a po roce 1945 se přihlásili k podobě univerzity, tak jak vykryštovala ještě před první světovou válkou, jak názorně ukazuje i příklad znovuotevření Vídeňské univerzity na jaře 1945.

Vídeňská univerzita byla válkou těžce zasažena. Historická budova na Ringu byla v troskách: „Budova měla jedenáct velkých zásahů. 11 % všech poschodí bylo zcela zničeno a 18 % bylo těžce poškozeno. Dále bylo zničeno 65 % střechy budovy a vytlučena byla všechna okna“, shrnuje stav budovy v dubnu 1945 univerzitní správa budov.²¹

¹⁹ Podrobnou analýzu zákona podává Ferz, Sascha: *Ewige Universitätsreform. Das Organisationsrecht der österreichischen Universitäten von den theresianischen Reformen bis zum UOG 1993*, Frankfurt am Main, s. 335–361.

²⁰ Viz: Höflecher, Walter: *Die Österreichische Rektorenkonferenz 1911–1938, 1945–1969*, Wien 1993, s. 131.

²¹ Bericht über die Bautätigkeit an der Wiener Universität und den angeschlossenen Instituten in der Zeit vom April 1945 bis 31. Mai 1947. Erstattet vom Leiter der Universitäts-Gebäudeverwaltung Wien, Baurat Dipl.-Ing. Eugen Hixsch, in: Bericht 45–47.

Ještě před osvobozením Vídně Rudou armádou 13. dubna 1945 se sešla skupina studentů, sdružených okolo studentského faráře Karla Strobla, aby se domluvila na znovuotevření univerzity, což znamenalo v první řadě sanační a úklidové práce.²² Po osvobození Vídně se do obnovy univerzity zapojili i někteří profesori pod vedením profesora starých dějin Josefa Keila. Na schůzce 16. dubna 1945 se domluvili na volbě nového rektora a akademického senátu podle dřívějších rakouských univerzitních norem. Z volby však byli vyloučeni členové NSDAP – týkala se tak v podstatě pouze profesorů-nestraníků, kteří se, ať už z jakýchkoli důvodů, nacházeli v dubnu 1945 ve Vídni. 26. dubna 1945 „politicky nezatížení“ členové učitelského sboru zvolili nový akademický senát a rektora. Prvním svobodně zvoleným rektorem po roce 1945 se stal právník Ludwig Adamovich, který byl v roce 1938 jako „exponent stavovského státu“ nacisty z univerzity propuštěn. Volba byla sdělena nově se konstituující provizorní vládě, respektive státnímu úřadu pro vyučování, který ji 2. května 1945 potvrdil.

Avšak ne na všech rakouských univerzitách proběhlo obnovení jejich původní podoby stejně jako ve Vídni. Ve Štýrském Hradci například k žádným volbám na univerzitě nedošlo. Rektora, právníka Karla Raucha, jmenoval sociální demokrat Reinhold Machold, Sověty pověřený vedením prozatímní zemské vlády. Jmenováni byli i ostatní univerzitní funkcionáři. Volby tak na univerzitě proběhly až v červnu 1946.²³

Dříve či později však byla tato nejvýznamnější součást univerzitní samosprávy obnovena na všech rakouských univerzitách.

Další podstatnou součástí tradiční univerzitní samosprávy představovala personální politika, a to především ve smyslu práva univerzity navrhnout ministerstvu školství kandidáty na obsazení ordinariátů a extraordinariátů. Jakkoli tato tradice zůstala zachována i během nacionálně socialistické vlády, byla personální politika podstatně ovlivňována stranickými politickými posudky. Po roce 1945 byl sice jakýkoli formální politický vliv odstraněn, avšak vzhledem ke kritické personální situaci lze pochybovat, že univerzita měla vůbec možnost provádět v prvních poválečných letech aktivní personální politiku. Propuštění říšskoněmeckých profesorů a denacifikace totiž

²² Srv.: Kurt Schubert, *Die Wiedereröffnung der Universität Wien im Mai 1945*, Wien 1991. Autor, profesor na univerzitě, byl neformálním vedoucím této skupinky studentů, k níž patřila mj. i pozdější slavná rakouská historička Erika Weinzierl. Schubert, byl dokonce po několik dní prvním a zřejmě i posledním „studentským rektorem“ v moderních dějinách Vídeňské univerzity.

²³ Viz: Ferz: *Ewige Universitätsreform*, s. 323.

uvolnila téměř dvě třetiny profesur na rakouských vysokých školách – vakance byly odstraněny až koncem čtyřicátých let. Na druhou stranu však denacifikační proces otevíral univerzitám zcela nové oblasti samostatného působení – denacifikace ležely totiž na univerzitách v rukou univerzitních komisí, které rozhodovaly o znovuzaměstnání či propuštění „sporných“ případů.²⁴

Dalším významným znakem moderní střeoevropské univerzity byla úprava vztahů mezi profesory a studenty, resp. postavení studentů na univerzitě. Přes veškeré bouře, které „studentská otázka“ vyvolávala na meziválečných rakouských univerzitách, byl vliv studentů na vnitrouniverzitní politiku omezený – studentské pravomoci se omezovaly v podstatě pouze na ryze studentská zařízení (menzy, nadace atd.) či v omezené míře na disciplinární řízení, vedená proti studentům. Silnějšího postavení dosáhli studenti paradoxně až po březnu 1938, kdy se nacionálně socialistický svaz studentů stal významným formálním i neformálním aktérem vysokoškolské politiky. Po roce 1945 byla pochopitelně podobná „fašistická“ studentská privilegia odstraněna. Studenti však i v poválečných letech požadovali větší pravomoci a dokonce i podíl na vnitrouniverzitním rozhodování, například ve formě členství v akademickém senátu. Jak ukazují zápisy z rektorských konferencí, obnovených již záhy po dubnu 1945, vnímali vysocí rakouští univerzitní funkcionáři podobné požadavky nanejvýš negativně – jednak se jim jevily jako zcela neopodstatněné narušení tradičního rozdělení rolí na univerzitě mezi profesory a studenty, zároveň však v nich vzbuzovaly i reminiscence na moc ideologicky konformních studentů v letech 1938–1945 na univerzitách.²⁵

Po nacionálně socialistické vládě, vnímané mnohdy jako experiment s katastrofálními následky, se rakouské univerzity, resp. jejich vedoucí funkcionáři a profesori, kteří prošli denacifikačním procesem, přihlásili jaksi samozřejmě k tradiční podobě univerzity – tj. k instituci v posledku státní, financované téměř výlučně z rozpočtu ministerstva školství, avšak

²⁴ K denacifikaci na univerzitách srv. především: Werinert, Willi: Die Entnazifizierung an den österreichischen Hochschulen, in: Meissl, Sebastian – Mulley, Klaus-Dieter – Rathkolb, Oliver (eds.): Verdrängte Schuld, verfehlt Sühne. Entnazifizierung in Österreich 1945–1955, Wien 1986, s. 254–269 a Stiefel, Dieter: Entnazifizierung in Österreich, Wien 1981, s. 170–190.

²⁵ Na rektorské konferenci v září 1945 reagovali např. rektoři na studentské požadavky obavami před „návratem studentstva do dřívější mentality“. (Höflechter: Die österreichische Rektorenkonferenz, 1993, s. 137), podobně kritizoval i děkan vídeňské právnické fakulty v roce 1948 návrh studentského zákona kvůli jeho „neofašistickému duchu“. (Höflechter: Die österreichische Rektorenkonferenz, 1993, s. 155).

s určitým, tradicí vymezeným autonomním prostorem. Ten zahrnoval v první řadě právo volby vlastního vedení, výběru vlastního vědeckého dorostu ve formě habilitačního řízení a spolupodíl na personální politice. Také postavení profesorů a studentů na univerzitě se orientovalo podle tradičních vzorů. Otázka studentského spolurozhodování byla vyřešena až reformami v sedmdesátých letech.

IV.

Návrat k tradicím byl spolupodmíněn i personálním složením učitelského sboru po roce 1945. Rakouské univerzity prošly v první polovině dvacátého století několika politicky a ideologicky motivovanými personálními čistkami. V období stavovského státu musela odejít (pravda nepříliš početná) skupina liberálních a socialistických učitelů, na jaře 1938 zasáhly radikální čistky profesory a docenty židovského původu a částečně také představitele katolického tábora jako exponenty nacisty pronásledovaného „systému“. V roce 1945 pak byli propuštěni všichni říšskoněmečtí profesori a představitelé německonacionálního tábora. Na univerzitách tak zůstali v podstatě pouze profesori, kteří se po roce 1938 příliš politicky neprojevovali a uvolněná místa obsadili učitelé, kteří byli v roce 1938 propuštěni, přežili válku a nacházeli se na rakouském území – v první řadě tedy katolicky a mnohdy i monarchisticky orientovaní konzervativní učitelé, kterým bylo nejbližší zřejmě Schuschniggovo Rakousko.²⁶

Zda je tato teze oprávněná, ukazuje analýza složení vídeňského akademického senátu v letech 1945–1950 jako vrcholného a rozhodujícího orgánu univerzity.

Jak ukazuje tabulka, vyznačoval se akademický senát v prvních poválečných letech relativně vysokou stabilitou personálního složení. Byli to především právník Ferdinand Degenfeld-Schonburg, lékaři Leopold Arzt a Wolfgang Denk a především pak pedagog a klasický filolog Richard Meister, kteří v různých funkcích zasedali téměř ve všech poválečných senátech. Především Richard Meister je pro poválečnou vysokoškolskou politiku osobnost klíčová. V senátu působil nepřetržitě až do roku 1952, ve školním roce 1949/50 byl rektorem. Meister, detailní znalec univerzitních dějin

²⁶ Srv. Fleck: *Autochtone Provinzialisierung*, 1996, s. 68, který tuto tezi uvádí v ještě ostřejší podobě: „Zůstali pouze katoličtí reakcionáři a oportunisté, kteří se po roce 1945 bez odporu podrobili katolické restauraci“.

Tabulka 1: Složení akademického senátu Vídeňské univerzity v letech 1945–1950

Jméno	45–47	47/48	48/49	49/50	50/51
45–47					
Adamovich	R	ProR			
Meister	ProR	SFF	SFF	R	ProR
Jellouschek	DKTF				SKTF
Gabriel	ProDKTF	ProDKTF			R
Entz	DETF	DETF	DETF		
Degenfeld	DRuSF		SRuSF	SRuSF	SRuSF
Mayer	ProDRuSF				
Arzt	DMF	SMF	SMF	SMF	SMF
Kerl	ProDMF (+)				
Denk	ProDMF	ProDMF	R	ProR	
Czermak	DFP				
Späth	ProDFP				
Tomek	SKTF	SKTF	SKTF		
Verdroß	SRuSF	DRuSF	ProDRuSF		
Reuter	SMF				
Keil	SFF				
47/48					
Sölch		R	ProR	SFF	SFF
Mitterer		DKTF	ProDKTF		
Schwarzacher		DMF	ProDMF		
Duda		DFP	DFP	ProDFP	

Tabulka 1: pokračování

Jméno	45–47	47/48	48/49	49/50	50/51
Köstler		ProDRuSF			
Thirring		ProDFF	ProDFF		
Wolff		SRuSF	DRuSF	ProDRuSF	
48/49					
Pflieger			DKTF	ProDKTF	
Lindner			DMF	ProDMF	
49/50					
Kosnetter				DKTF	ProDKTF
Schneider				DETF	DETF
Schima				DRuSF	ProDRuSF
Lauda				DMF	ProDMF
Leitmeier				DFF	ProDFF
Arnold				SKTF	DKTF
50/51					
Winkler					DRuSF
Fellinger					DMF
Schenk					DFF

Legenda:

<i>R</i>	<i>rektor</i>	<i>ProDRuSF</i>	<i>proděkan Právnické fakulty</i>
<i>ProR</i>	<i>prorektor</i>	<i>ProDFF</i>	<i>proděkan Filozofické fakulty</i>
<i>DKTF</i>	<i>děkan Katolické teologické fakulty</i>	<i>ProMF</i>	<i>proděkan Lékařské fakulty</i>
<i>DETF</i>	<i>děkan Evangelické teologické fakulty</i>	<i>SKTF</i>	<i>senátor Katolické teologické fakulty</i>
<i>DRuSF</i>	<i>děkan Právnické fakulty</i>	<i>SRuSF</i>	<i>senátor Právnické fakulty</i>
<i>DFF</i>	<i>děkan Filozofické fakulty</i>	<i>SMF</i>	<i>senátor Lékařské fakulty</i>
<i>DMF</i>	<i>děkan Lékařské fakulty</i>	<i>SFF</i>	<i>senátor Filozofické fakulty</i>
<i>ProDKTF</i>	<i>proděkan Katolické teologické fakulty</i>		

a univerzitního práva a zvyklostí, byl po odchodu Adamoviche i klíčovou postavou poválečných rakouských rektorských konferencí a na univerzitě samotné byl dlouho před vlastním rektorátem faktickým organizátorem vnitrouniverzitní politiky. Kromě funkcí v akademickém senátu a předsednictví celé řady univerzitních komisí měl na starosti především denacifikační proces na univerzitě. Zajímavé je, že kvůli jeho domnělé nepostradatelnosti v univerzitních a organizačních otázkách, se bez Meistera nedokázalo obejít ani nacionálněsocialistické vedení univerzity: Meister byl sice kvůli svým sympatiím k Schuschniggovskému Rakousku v březnu 1938 zbaven profesury pedagogiky, zároveň však byl přesazen na uvolněnou stoličku klasické filologie a působil tak na univerzitě i v letech 1938–1945.²⁷

Podobně zasedal v senátu po několik funkčních období i chemik Johann Sölch (čtyři funkční období). Turkolog Herbert W. Duda a právník Karl Wollf byli členy senátu v letech 1947–1950.

Kdo byli členové prvních poválečných akademických senátů?²⁸ Naprostá většina z nich (27 z 32) působila na Vídeňské univerzitě již před rokem 1938. Další tři členové poválečných senátů (katolický teolog Albert Mitterer, turkolog Herbert W. Duda a muzikolog Erich Schenk) přišli do Vídně až po roce 1938 z jiných univerzit. Všichni tři však byli rakouští rodáci. Pouze dva členové akademických senátů přišli do Vídně až po roce 1945: právník Karl Wollf byl v roce 1938 propuštěn z Innsbrucké univerzity a katolický teolog Erwin Schneider získal profesuru ve Vídni v roce 1948.

Zajímavé je také složení převažující skupiny profesorů, kteří ve Vídni působili již před rokem 1938, z hlediska jejich postavení: naprostá většina z nich (23 z 27) byla již před rokem 1938 profesory, pouze čtyři pozdější členové senátu byli v roce 1938 teprve docenty.

Především nás však musí zajímat, nakolik se členové poválečných senátů mohli považovat za vědce, pronásledované nacistickým režimem. I z tohoto hlediska vykazují poválečné senáty výraznou kontinuitu nejenom s učitelským sborem před rokem 1938, ale i s lety 1938–1945: nový rek-

²⁷ K Meisterovu „propuštění“ v roce 1938 viz: Heiss, Gernot: „...wirkliche Möglichkeiten für eine nationalsozialistische Philosophie?“ Die Reorganisation der Philosophie (Psychologie und Pädagogik) in Wien 1938 bis 1940, in: Fischer, Kurt R. – Wimmer, Franz M. (eds.): Der geistige Anschluß. Philosophie und Politik an der Universität Wien 1930–1950, Wien 1993, s. 130–169.

²⁸ V následující analýze nejsou zahrnuti lékaři Walter Schwarzacher a Karl D. Lindner, u nichž se nepodařilo zjistit bližší biografické údaje.

tor, Ludwig Adamovich, byl sice v roce 1938 nacisty propuštěn, většina členů senátu v letech 1945–1955 (19 ze 30) však na univerzitě přednášela i v době po anšlusu Rakouska. Jinými slovy: v poválečných senátech zasedalo 11 profesorů, kteří získali v rámci rehabilitace po roce 1945 zpět svá místa, z kterých byli v roce 1938 nacisty propuštěni. V prvním poválečném senátu zasedali dokonce i dva děkani z období 1938–1945: Gustav Entz byl děkanem evangelické teologické fakulty po roce 1938 a svoji funkci zastával až do roku 1949. Podobně byl děkanem katolické teologické fakulty po roce 1938 i Ernst Tomek, od roku 1945 až do roku 1949 senátor za svoji fakultu v akademickém senátu.

Tato kontinuita však neznamená, že by poválečné akademické senáty byly ovládány nacionálními socialisty – jednalo se převážně o profesory, kteří (ať už z jakýchkoli důvodů) zůstávali během let 1938–1945 stranou politického dění, nebyli členy strany (či do ní nebyli přijati).

Jaké závěry umožňuje tato analýza složení akademických senátů v letech 1938–1945? Rozhodující orgán univerzitní samosprávy byl po roce 1945 obsazen lidmi, kteří na univerzitě jako profesori působili již v době před válkou. Jak ukazují jejich životopisy jednalo se převážně o představitele konzervativního, katolického tábora, zastávající mnohdy významná postavení ve stavovském státě. Část z nich byla právě pro svoji svázanost se Schuschniggovským Rakouskem na jaře 1938 nacisty propuštěna, většina však mohla na univerzitě zůstat, jakkoli bez většího vlivu na tehdejší univerzitní politiku. Profesori, kteří přišli na univerzitu až po roce 1938 nebyli v poválečných senátech téměř zastoupeni – většina z nich totiž byla propuštěna ihned v roce 1945 jako němečtí občané. Vyjímkou byli i ti členové senátu, kteří na univerzitu přišli až po roce 1945.

O způsobu, jakým byla po roce 1945 obnovována univerzita svědčí i ta skutečnost, že mezi členy poválečných senátů nenalezneme jediného emigranta z roku 1938.

Analýza složení akademických senátů 1945–1955 tak názorně ukazuje, že hlavní slovo na univerzitě po roce 1945 získali představitelé katolického tábora, jimž byla po roce 1945 nepochybně nejbližší nově založená Rakouská lidová strana, politická strana, která, jak jsme se již zmínili, měla na dlouhou dobu v Druhé republice rozhodující slovo v oblasti školské a univerzitní politiky.

Toto zjištění však neznamená v žádném případě, že by se univerzita po roce 1945 stala centrem lidovecké stranické propagandy. Po zkušenostech z meziválečného období a ideologizace vědecké a výukové činnosti z let

1938–1945 dbala univerzita po roce 1945 až úzkostlivě na svoji „apolitičnost“, chápanou však především jako vyloučení veškeré stranicko-politické agitace z univerzitní půdy. Tento postoj univerzity jasně vyjádřil první poválečný rektor v souvislosti s nepokoji na univerzitě v době voleb do Rakouského studentstva v listopadu 1946:²⁹ „Každý příslušník univerzity, každý člen jejího učitelského sboru, každý zaměstnanec, každý student má samozřejmě právo přihlásit se k některé ze zákonem povolených politických stran. Toto právo mu nikdo nemůže a nesmí vzít. Před branami vysoké školy se však jakákoli stranicko-politická aktivita musí zastavit: vysoká škola má a musí zůstat institucí, věnující se výhradně vědeckému bádání a výuce, v jejích prostorách musí veškerá politika zmlknout“.³⁰

Namísto vyhraněných politických aktivit se univerzita snažila především v prvním roce až úzkostlivě o „politicky korektní“ postoj vůči spojencům – 1. května 1945 byl na univerzitě poprvé slaven svátek práce, 14. července 1945 proběhla v aule univerzity oslava dobytí Bastily za účasti francouzské delegace, 6. listopadu 1945 proběhla v *Auditorium maximum* za přítomnosti zástupců sovětských okupačních jednotek oslava výročí říjnové revoluce.³¹

Univerzita také udělovala vyznamenání představitelům okupačních jednotek – v květnu 1947 byl udělen čestný doktorát vysokému komisaři USA v Rakousku generálovi Marku W. Clarkovi, další představitelé americké armády v Rakousku byli jmenováni čestnými členy univerzity.³²

Především se však univerzita symbolicky hlásila k nově (či pro bývalé exponenty stavovského státu staronově) objeveným historickým a kulturním tradicím svébytného Rakouska.³³ V říjnu 1946 proběhla na univerzitě oslava u příležitosti „950 let Rakouska“, již v květnu 1945 byly zahájeny

²⁹ K nepokojům srv.: Messner – Posch: Studieren, 2005.

³⁰ Bericht über das Studienjahr 1947/48. Erstattet von Professor Dr. Johann Sölch (dále jen: Bericht 47), s. 73.

³¹ Bericht 47, s. 38–39. Prosovětské oslavy však v následujících letech zmizely. Až ve školním roce 1953/54 proběhly oslavy 150. výročí narození Tolstého za přítomnosti sovětského vyslance (viz: Bericht 53/54, s. 19)

³² Bericht 47, s. 32–36.

³³ K novým či spíše staronovým historiografickým paradigmatům a k jejich významu pro konstituci rakouské identity po roce 1945 srv.: Heiss, Gernot: Von der gesamtdeutschen zur europäischen Perspektive? Die mittlere, neuere und österreichische Geschichte, sowie die Wirtschafts- und Sozialgeschichte an der Universität Wien 1945–1955, in: Grandner – Heiss – Rathkolb: Zukunft, 2005, s. 189–210 a Týž: Pan-Germans, Better Germans, Austrians. Austrian Historians on National Identity from the First to the Second Republic, German Studies Review 16 (1993), s. 411–433.

„lidové univerzitní přednášky“, jejichž úkolem bylo „obrátit se na veškeré studentstvo i na širší okruh posluchačů a představit duchovní obnovu Rakouska prostřednictvím jeho historických tradic a ukázat cestu do budoucnosti“.³⁴ Ve školním roce 1952/53 proběhla také první slavnostní *promotio sub auspiciis praesidentis rei publicae*, která vědomě navazovala na starou císařskou tradici.³⁵

Jestliže jsme v případě složení akademického senátu mohli konstatovat výrazné personální kontinuity s obdobím před rokem 1938, je nutné položit si také otázku proměny učitelského sboru rakouských univerzit po roce 1945. Personální otázky a politika byly ostatně až do konce čtyřicátých let samotným středem univerzitní politiky. Rozsah „čistky“ v roce 1945 byl na rakouských vysokých školách skutečně enormní: Christian Fleck počítá, že přibližně 80 % všech vídeňských vysokoškolských učitelů bylo po roce 1945 nějakým způsobem postiženo denacifikačním procesem. Každý druhý vídeňský vysokoškolský učitel měl být ze zákona zbaven svého úřadu.³⁶ Podle Dietera Stiefela mohlo být na Vídeňské univerzitě z hlediska zákonných norem za nezatížené považováno pouze 31 % profesorů: z celkového počtu 130 jich bylo plných 71 propuštěno či penzionováno a dalších patnáct suspendováno. Podobné údaje uvádí Stiefel i pro vysoké školy ve Štýrsku.³⁷ Jakkoli se údaje jednotlivých autorů mohou od sebe lišit, jedno je nesporné – v roce 1945 proběhly na rakouských vysokých školách radikální personální čistky, více než polovina profesorů musela z univerzit odejít.

V případě Vídeňské univerzity se můžeme opřít o analýzu zprávy rektora Ludwiga Adamoviche.

Jak ukazuje tabulka 2 působilo i po dvou letech po roce 1945 na filozofické fakultě o 49 vysokoškolských učitelů méně než jaký byl oficiální stav koncem války. Budeme-li si však všimnout pouze rozhodujících univerzitních pozic – řádných a mimořádných profesorů – byla situace ještě daleko tíživější: na fakultě zůstávala více než polovina ordinariátů a polovina extraordinariátů nadále neobsazena. Nárůst počtu hostujících profesorů nemohl tuto situaci řešit: jednalo se o časově omezené profesury, většinou přednášeli hostující profesori na fakultě po dobu jednoho semestru. Mezi

³⁴ Bericht 47, s. 54.

³⁵ Bericht über das Studienjahr 1952/53. Erstattet von Professor Dr. Alfred Verdroß, Wien 1953, s. 20.

³⁶ Fleck: Autochtone Provinzialisierung, 1996, s. 74.

³⁷ Stiefel: Entnazifizierung, 1981, s. 172.

Tabulka 2: Personální situace na FF Vídeňské univerzity 1945-1947³⁸

	ř.p.	mř.p.	em.ř.p.	em.mř.p.	hon. p.	host.p.	tit.mř.p.	doc.	Celkem
Stav 4/1945	49	21	10	3	5	3	53	53	197
Zůstalo ⁽¹⁾	13	3	10	1	0	1	15	18	61
Rehabilitace	7 ⁽²⁾	5	0	0	2	3	–	–	17
Obnovené doc.	–	–	–	–	–	–	9 ⁽³⁾	10	19
Nově jmenovaní ⁽⁴⁾	5	2	–	–	7	8	–	–	22
Nové habilitace	–	–	–	–	–	–	–	32	32
Celkem	24	10	10	1	9	12	22	60	148
Změna oproti r. 1945	-25	-11	0	-2	4	9	–	7	-49

Legenda:

⁽¹⁾ Odbody zahrnují denacifikaci, úmrtí, normální penzionování a propuštění

⁽²⁾ z nich ř. prof. mineralogie Dr. Emil Dittler zemřel

⁽³⁾ tit. mř. prof. Dr. Hans Mžik (*Historische Geographie*) a tit. mř. prof. Dr. Hermann Julius Hermann (*neuere Kunstgeschichte*) svoji venia legendi opět složil.

⁽⁴⁾ pouze ti, kteří před jmenováním na univerzitě nepůsobili – tj. příchody buď z jiné univerzity či z praxe.

hostujícími profesory nalezneme jednak zástupce vítězných mocností,³⁹ či německojazyčné komunisty, kteří přišli spolu s Rudou armádou do Vídně⁴⁰ a dokonce také bývalého pražského profesora, katolického teologa Karla Hilgenreinera.⁴¹ Tato skupina profesorů mohla jen stěží představovat

³⁸ Pramen: Bericht 45–47.

³⁹ Charles Richard Hiscocks, reprezentant British Council ve Vídni, přednášel v LS 1947 o anglických dějinách, Ivan Vasilevič Ustinov o historické gramatice ruštiny (ZS 45/46), Jean Stanislas Clement o francouzských literárních a kulturních dějinách, James Parker Pettegrov o anglické literatuře.

⁴⁰ Germanistka Elise Riesel přednášela od ZS 45/46 až do LS 1946 národopis a Leo Stern, profesor Moskevské univerzity, marxismus.

⁴¹ Jeho mladší bývalý pražský kolega kunsthistorik Karl Maria Swoboda byl již jmenován profesorem.

základ výuky a bádání na univerzitě, stejně tak jako honorární profesoři – většinou se jednalo o lidi z „praxe“ bez habilitace.

Podobně nemohli uvolněná místa zaplnit ani rehabilitovaní profesoři, a to především proto, že z vědecky i početně významné skupiny bývalých rakouských emigrantů se na vídeňské profesury vrátil pouze národopisec Wilhelm Koppers a mimořádný profesor fyziky Karl Przibram.

Z hlediska fakulty se tak pozitivně vyvíjel pouze počet nově habilitovaných docentů, který v letech 1945–1947 dosáhl počtu 32. Lze předpokládat, že se jednalo v převážné míře o habilitace, započaté již za války. Z krátkodobého hlediska však ani tento nový vědecký dorost nemohl nahradit propuštěné ordináře a extraordinariáře.

Jakým způsobem byla tato volná místa nahrazena ukazuje srovnání personálního stavu fakulty v letech 1949/50 a 1956/57 se situací v roce 1944: Jestliže po roce 1945 zůstalo na fakultě z jejího původního složení pouze 31 % všech učitelů, působilo na ní koncem čtyřicátých let již 44 % učitelů z původního sboru (v případě profesorů se jednalo dokonce o 60 %) a v polovině padesátých let bylo již 50 % učitelského sboru z doby před rokem 1945 opět činných na fakultě (v případě profesorů se jednalo o 66 %).⁴² Po radikálních personálních čistkách v prvních měsících roku 1945 následoval postupný ale vytrvalý návrat nemalé části původního učitelského sboru z doby před rokem 1945.

Údaje o personální situaci na filozofické fakultě Vídeňské univerzity v základních rysech vykreslují dilemata denacifikačního procesu na rakouských vysokých školách. Základem denacifikací na univerzitách byl zákon o zákazu NSDAP (*Verbotsgesetz*) a zákon o převodu úřednictva (*Beamtenüberleitungsgesetz*). Na jejich základě byli automaticky propuštěni všichni „říšští“ Němci, tj. vysokoškolské učitelé, kteří nebyli k 13. březnu 1938 rakouskými státními občany. Podobně byla odejmuta *venia legendi* všem docentům, kteří se habilitovali v letech 1938–1945. Propuštěni měli být také všichni členové NSDAP a dokonce i kandidáti členství (tzv. čekatelé). Rigórní ustanovení denacifikačních zákonů však byla zmírněna možnostmi dovolání a výjimek, na univerzitách byly také zřízeny komise, které měly rozhodovat o konkrétních případech.

V roce 1947 byl přijat nový denacifikační zákon (*Nationalsozialistengesetz*), který měl průběh denacifikací sjednocovat. Zákon nově rozdělil bývalé nacionální socialisty (či ty, kteří za ně byli považováni) na „zatížené“

⁴² Údaje podle Weinert: *Entnazifizierung an den Hochschulen*, s. 262.

a „méně zatížené“ a určil jim tresty a pokuty. Zákon však zůstal v plné platnosti pouze jeden rok – nejprve tzv. „mládežnická amnestie“ a poté především amnestie „méně zatížených“ v roce 1948 vedly v podstatě ke konci denacifikací v Rakousku.⁴³

Tento systém denacifikací měl pochopitelně zásadní vliv i na podobu rakouských univerzit – zatímco propuštění „říšských Němců“, kteří na univerzity přišli až po roce 1938, provedly většinou univerzity bez větších obtíží a námitek, staly se hlavním tématem univerzitní personální politiky denacifikace „rakouských“ kolegů před univerzitními komisemi. Nebyla to však pouze „falešná solidarita“ profesorů, která vedla k tomu, že rakouští „méně zatížení“ a později i „zatížení“ profesori a docenti se mohli většinou do konce čtyřicátých let na univerzity vrátit, ale také systém denacifikací samotných: automatické propuštění „říšských Němců“ mělo za následek takový nedostatek učitelů, který „vedl k ponechání většiny nyní ‚nepostradatelných‘ rakouských bývalých nacistů na vysokých školách“.⁴⁴ Po amnestii v roce 1948 pak již velké části pouze dočasně propuštěných bývalých členů NSDAP nestála v jejich obnovené univerzitní kariéře žádná zákonná překážka. Že se personální situace po roce 1948 stabilizovala, dokazují i zprávy rektorů z této doby, kteří mohli ohlásit, že „velká část vakantních stolic byla obsazena“.⁴⁵

Kromě rehabilitovaných profesorů a docentů, tj. těch, kteří byli v roce 1938 propuštěni či jim byla odebrána *venia legendi*, a kteří přežili válku a nacházeli se na rakouském území, to tak byli především „obyčejní“ členové NSDAP a později dokonce i vyšší funkcionáři strany,⁴⁶ kteří koncem čtyřicátých let vytvářeli učitelský sbor rakouských vysokých škol.

Otázkou zůstává, zda tento způsob obnovy učitelského sboru byl jediný možný, zda, vzhledem k tomu, že podle odhadu Christiana Flecka bylo po roce 1945 na rakouských vysokých školách 200 volných ordinariátů,⁴⁷ neznamenal tento způsob obnovy vyřazení možnosti modernizace (ale

⁴³ K denacifikaci v Rakousku srv. základní již citovanou studii Stiefelovu. K denacifikacím v americké okupační zóně viz: Rathkolb, Oliver: U.S.-Entnazifizierung in Österreich zwischen kontrollierter Revolution und Elitenrestauration (1945–1949), *Zeitgeschichte*, s. 302–325.

⁴⁴ Heiss, Gernot: Wendepunkt und Wiederaufbau: Die Arbeit des Senats der Universität Wien in den Jahren nach der Befreiung, in: Grandner – Heiss – Rathkolb: *Zukunft*, 2005, s. 9–37, zde s. 31.

⁴⁵ Viz např. Bericht 48/49, 49/50, 50/51.

⁴⁶ Z celé řady příkladů uvedme pouze znovuudělení akademického titulu bývalému vůdci nacionálně socialistického svazu docentů na Vídeňské univerzitě Arthuru Marchetovi v květnu 1950 akademickým senátem (viz: Heiss: *Wendepunkt*, 2005, s. 36).

⁴⁷ Fleck: *Autochtone Provinzialisierung*, 1996, s. 75.

i omlazení) rakouské vědy ve Druhé republice. Jedná se tak především o otázku, proč se na rakouských univerzitách objevilo po roce 1945 tak malé množství bývalých emigrantů – obvyklá odpověď, kterou nalezneme již ve zprávách rektorů z poválečného období, poukazovala na nechuť emigrantů vrátit se do nejistých (z finančního i politického hlediska) podmínek poválečného Rakouska.⁴⁸ Jakkoli nelze popřít, že podobné úvahy mohly hrát podstatnou roli, upozorňuje právě Fleck na připravenost nemalého množství bývalých rakouských profesorů, docentů či dokonce pouze studentů v zahraničí, vrátit se do Rakouska – ministerstvo školství a ani univerzity samotné však neprojeví žádný zájem s touto skupinou jednat: „Jak univerzity, tak i ministerstvo se snažily rehabilitovat ty, kteří v roce 1938 ztratili svá místa, ale neopustili zemi. Emigranti byli vnímáni s neskrývanou závistí, neboť se jim mělo domněle vést lépe, byli vnímáni se starými a novými předsudky, mezi nimiž nebyly předsudky, vycházející z antisemitského syndromu, zdaleka nejslabší. Oprávněné obavy těch emigrantů, kteří se chtěli vrátit, byly přijímány s nepochopením a hbitě byli odmítáni ti, kteří se ptali na podmínky návratu. Z podobného přístupu byla vyjímána pouze skupinka prominentů, s kterými se chtěly rakouské instituce chlubit a také staří přátelé z křesťansko-sociálního, stavovského a monarchistického prostředí“.⁴⁹

Závěr

V červenci 1946 předal diplomatický zástupce Rakouska v USA ministerstvu školství *Memorandum on the Reconstruction of Austrian Universities*, vypracované Rakouskou univerzitní ligou v Americe, obsahující 262 jmen vědců (mj. Ernst Gombrich, Lise Meitner, Erich Voegelin, Karl Popper) připravených vrátit se z emigrace na rakouské univerzity. Memorandum obsahovalo i návrhy na obnovu rakouského vysokého školství – na místo tradiční univerzitní samosprávy navrhovali autoři zavést na přechodnou dobu na každé univerzitě univerzitní komisi a předběžně postavit mimo službu

⁴⁸ Srv. např.: „Mnozí bývalí učitelé Vídeňské univerzity, kteří byli nacionálněsocialistickým režimem donuceni k emigraci a žijí nyní v zahraničí, byli několikrát pozváni rakouskými zastoupeními ve světě, aby převzali svůj úřad ve Vídni. Byly to většinou zřejmě důvody osobní povahy, že tato výzva dosud nenalezla takovou odezvu jak jsme očekávali“, in: Bericht 45–47, s. 17.

⁴⁹ Fleck: *Autochtone Provinzialisierung*, 1996, s. 91.

všechny učitele, kteří na univerzitě působili před rokem 1945.⁵⁰ Ministerstvo na memorandum neodpovědělo a ani s vědci, uvedenými v seznamu, o jejich návratu nejednalo.

Tento příklad nevyužitých alternativ obnovy rakouského vysokého školství po roce 1945 nás opět vrací k otázce položené v úvodu tohoto textu: jakou roli sehrál téměř okamžitý návrat k „univerzitní autonomii“ na rakouských univerzitách po roce 1945 v procesu jejich obnovy? Nebyl právě relativně velký svobodný prostor, který univerzity (opětovně) získaly, jednou z hlavních příčin obnovy jejich učitelského sboru pomocí rehabilitace v roce 1938 propuštěných přívrženců konzervativního a katolického tábora na straně jedné a „méně zatížených“ a později i „zatížených“ bývalých členů NSDAP na straně druhé?

Předchozí text však také ukázal, že tento návrat ke starým hodnotám probíhal na univerzitách v širším rámci: byl umožněn jednak nízkým zájmem spojenců o problematiku rakouských vysokých škol a jejich případných reforem a zároveň také vedením ministerstva školství, které se od podzimu 1945 nacházelo v rukou lidové strany a jejích politiků, mnohdy úzce spojených s univerzitní politikou stavovského státu. Druhá rozhodující politická síla v zemi – rakouská sociální demokracie – neměla až do sedmdesátých let o univerzity zájem, v rámci rozdělení sfér vlivu ve velké koalici přenechala tuto oblast svému koaličnímu partnerovi. Nelze se ani divit: rakouské univerzity platily tradičně za instituci ovládanou především měšťanskými vrstvami společnosti, kde socialističtí profesori a studenti byli ve výrazné menšině, po roce 1933 navíc cíleně pronásledované Dolfussovým režimem.

Vnitropolitická konstelace, stejně tak jako rozložení sil na univerzitách samotných tak byly podstatnými faktory návratu k prověřené podobě rakouské univerzity, který probíhal cíleně v prvních poválečných letech a jehož výsledkem byla nejenom konzervativní atmosféra na univerzitách v padesátých a šedesátých letech, ale i daleko povážlivější zamlčování minulosti řady univerzitních učitelů: duchu doby tak nepochybně odpovídala reakce historika, bývalého člena strany a velkoněmeckého nacionalisty Tarase v. Borodajkewycze, který v dotazníku, jímž se v roce 1955 ucházel o profesuru na Vysoké škole světového obchodu ve Vídni, odpověděl na rubriku „vztah k NSDAP“ slovy: „překonaná a nedůležitá otázka“!⁵¹

⁵⁰ Tamtéž, s. 82–83.

⁵¹ Viz Heiss: Wendepunkt, 2005, s. 36.

Summary

This article deals with the renewal of Austrian universities in 1945–1955. The article focuses mainly on autonomy of universities in the postwar period. It shows that after 1945 the traditional form of Austrian universities, as it had been established in the second half of the 19th century, was renewed. The possibility of new beginning after 1945 was not accomplished. The author finds the causes of this process in little interest in programmatic university policy on the side of the Allies as well as the Austrian government. This fact enlarged the space for autonomous activities of the universities. Return to the traditional form of the universities was determined by the way of the renewal of the university staff too. This renewal is demonstrated on the example of the personal structure of the staff of the University of Vienna and its academic senate.